

UCZCIWOŚĆ POSTĘPOWANIA SĄDOWEGO WPŁYW SPRAWIEDLIWOŚCI PROCEDURALNEJ NA SATYSFAKCJĘ Z ŻYCIA I PSYCHOLOGICZNY DOBROSTAN UCZESTNIKÓW POSTĘPOWAŃ SĄDOWYCH*

Tomasz Prusiński¹, Bartosz Pilitowski²

FAIRNESS AT TRIAL: THE INFLUENCE OF PROCEDURAL JUSTICE
ON THE SATISFACTION WITH LIFE AND PSYCHOLOGICAL
WELL-BEING OF PARTIES TO LEGAL PROCEEDINGS

Summary. The vast majority of analyses devoted to procedural justice as determinants of mental health come from empirical studies conducted outside Europe, but even the existing ones only sporadically concern the judiciary and specific groups of its beneficiaries – many more concern the individual’s work environment and health care. In Poland, there have been no studies exploring this area. The current research concerns the judiciary and examine one of the most important elements of the judiciary – namely, lawsuit as a fundamental social institution established for the reallocation of resources. The primary objective of presented research is to check whether the subjective sense of procedural justice in contact with the institution of court can be of significance and make human life more productive, satisfying, and pleasurable – that is, whether it can lead to well-being

---

* Nota odautorska: Badania prowadzono po uprzednim uzyskaniu zgody Prezesów Sądów Rejonowych. Autorzy publikacji składają serdeczne podziękowania Prezesom Sądów Rejonowych za wyrażenie zgody na przeprowadzenie badań empirycznych.

Badanie zostało pozytywnie ocenione przez Komisję Etyki Badań Naukowych Akademii Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej w Warszawie. Numer decyzji dotyczącej oceny komisji: 158-2017/2018. Komisja ds. Etyki Badań Naukowych nie zgłosiła zastrzeżeń natury etycznej do przedstawionego planu badań.

¹ Zakład Psychologii Osobowości, Instytut Psychologii, Akademia Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej w Warszawie (Department of Personality Psychology, Institute of Psychology, The Maria Grzegorzewska University in Warsaw), ORCID: 0000-0002-8782-1498.

² Fundacja Court Watch Polska w Toruniu (Court Watch Poland Foundation in Torun), ORCID: 0000-0003-2351-8841.

Adres do korespondencji: Tomasz Prusiński,
e-mail: tomasz.prusinski@op.pl

as well as help to maintain and increase it. Presented analysis fill the gap in the current knowledge.

The studies have a quantitative character and are based on questionnaire measurements. They conduct on an individual basis and in natural conditions, during the subjects' participation in their own trials. The participants in these studies are 115 individuals – clients of courts in civil cases.

Key words: procedural justice, psychological well-being, temporal satisfaction with life, judiciary, civil cases

Wyniki badań empirycznych dotyczące instytucjonalnych okoliczności funkcjonowania człowieka wskazują na fakt, że ludzie oceniają swoje zaangażowanie w relacje interpersonalne oraz funkcjonowanie w instytucjach społecznych pod kątem tego, jakie profity czerpią z tych kontaktów (Lind, Tyler, 1988). W ocenie dominuje kryterium sprawiedliwości odnoszące się do realokowanych dóbr, którymi instytucja dysponuje. Ludzie szacują, czy są traktowani uczciwie, co oznacza, że nieustannie monitorują proces wymiany na płaszczyźnie oczekiwań i konsekwencji kontaktu. Starannie szacują, na ile ich pragnienia są realizowane przez instytucję, do której zwrócili się o pomoc. Wymiana ta nie zawsze jest uczciwa z punktu widzenia ich dokonywanych ocen.

Badania nad uczciwością instytucjonalną skupiają się głównie na dwóch jej wymiarach. Na początku uwagę kierowano na zagadnienie sprawiedliwości dystrybucyjnej (Adams, 1963; Blau, 2009), czyli na kwestię udziału jednostek w ograniczonej puli zasobów, którymi dysponuje instytucja, jak również na wielkość nakładanych ograniczeń i obciążeń, jeśli dochodzi do rozdzielania odpowiedzialności za te ostatnie. Bardziej współcześnie w badaniach naukowych uwaga została przekierowana z treści decyzji na sposób jej podejmowania, a zatem na sprawiedliwość proceduralną, czyli na kwestię tego, jak wygląda sam proces podejmowania decyzji. Ocenia się, pod jakimi warunkami zasady życia społecznego ustanowione w tym zakresie są uczciwe w odbiorze jednostki i czy czyni się im zadość przy podziale zasobów i obciążeń.

Prowadzone w ostatnich latach badania nad sprawiedliwością wskazują, że ważniejszy od rozstrzygnięcia jest sposób, w jaki dana decyzja została podjęta (Tyler, 2007, 2010). Wskazuje się również, że ocena sprawiedliwości proceduralnej ma bardzo duże znaczenie dla optymalnego funkcjonowania emocjonalnego jednostki i jej zdrowia psychicznego (Elovainio i in., 2003). Brak sprawiedliwego traktowania w dystrybucji, zwłaszcza deficytowych zasobów, jest rozumiany i odczuwany jako poważny stresor jednostkowy (Greenberg, 2004, 2006; Lambert, Hogan, Griffin, 2007). Dotychczasowe badania ograniczone są jednak na kilku poziomach i temu zostanie poświęcona uwaga w pierwszej części artykułu.

Celem badań, których rezultaty zostaną zaprezentowane w tym artykule, było sprawdzenie wielkości wpływu sprawiedliwości proceduralnej na dobrostan jednostki. Dokonano tego w obszarze wymiaru sprawiedliwości jako ważnej insty-

tucji realokującej zasoby i obciążenia społeczne. Instytucji, z racji swej fundamentalnej ważności dla funkcjonowania człowieka, podlegającej jednostkowej ocenie według wspomnianych wcześniej kryteriów, która przypuszczalnie wywołuje efekt w przestrzeni jednostkowego dobrostanu. Badania dotyczą procesu sądowego jako zasadniczej instytucji w ramach całego wymiaru sprawiedliwości, w której dochodzenie praw jednostki, jej obrona, stwierdzenie faktów prawnych, rozstrzygnięcie, kto ma rację w sporze, czy w końcu wymierzenie wysokości zobowiązania lub kary za przestępstwo stanowią operacjonalizację pojęcia realokacji zasobów, która podlega subiektywnej ocenie.

Sprawiedliwość proceduralna jako kluczowy konstrukt

Literatura na temat pojęcia sprawiedliwości proceduralnej, wprowadzonej do nauk społecznych i prawnych przez Thibauta i Walkera (1975), a rozwijana przede wszystkim przez Tylera (1984, 2010), Tomkinsa i Applequista (2008), jest obszerna. Pomimo tego, że wśród głównych ujęć zjawiska dominują podejścia prawnicze, ekonomiczne i filozoficzne, to niniejsza praca przyjmuje za istotne ujęcie psychologiczne. Podkreśla ono, że to jednostka dokonuje ocen, a tym samym estymacja ma charakter subiektywny i istotnie orientuje ją w jej odczuciach, myślach i zachowaniach.

Sprawiedliwość proceduralna, w przypadku instytucji wymiaru sprawiedliwości, rozumiana jest jako rzetelność procesu sądowego (Tomkins, Applequist, 2008; Tyler, 2010; Calton, Cattaneo, 2014).

Na potrzeby tej pracy przyjmuje się, zgodnie z klasycznym modelem Linda i Tylera (1988), że sprawiedliwość proceduralna obejmuje cztery kluczowe aspekty: udzielenie głosu, okazanie szacunku, bezstronność i zrozumiałość. Proces proceduralnie uczciwy to taki, w którym jednostce została okazana przez decydenta atencja i szacunek, zaś sam decydent sprawiał wrażenie niezależnego i bezstronnego, co wzmacnia poczucie zaufania wobec uczciwości procesu na sali sądowej (Tyler, 2007). Jest to poniekąd poczucie upodmiotowienia na sali sądowej, czyli względnie stabilne przekonanie, że jest się rozumianym z uwagi na to, czego się oczekuje oraz że te oczekiwania są potencjalnie możliwe do spełnienia, że życzenia osoby znajdują odzwierciedlenie w decyzji i wypowiedziach sędziego przez cały czas trwania postępowania sądowego (Cattaneo, Goodman, 2010).

Wpływ sprawiedliwości proceduralnej na dobrostan

Literatura dotycząca związków uczciwości proceduralnej i dobrostanu dotyczy, jak już wspomniano, przede wszystkim instytucji poza wymiarem sprawiedliwości.

Ważne ustalenia zostały poczynione przez badaczy w środowisku pracy. Doświadczenie niesprawiedliwości instytucjonalnej zwiększa ryzyko problemów związanych ze zdrowiem psychicznym, takich jak: depresja, wypalenie zawodo-

we czy stany lękowe (Rousseau i in., 2009). Pracownicy organizacji pracowniczych traktowani uczciwie odczuwają niski poziom psychologicznego dystresu. U tych zaś, którzy postrzegają swoje traktowanie jako niesprawiedliwe, pojawić się mogą objawy traumy czy psychologicznej dekompensacji.

W powyższych ustaleniach znajduje potwierdzenie teoria sprawiedliwości Adamsa (1963), w której podkreśla się, że percepcja nierówności indukuje napięcia. Jeśli napięcie i uczucie urazy utrzymuje się, wzrasta również psychologiczny dystres, ponieważ to niesprawiedliwe traktowanie zagraża poczuciu własnej wartości i stale reprezentuje stresujące doświadczenie (Tepper, 2001; Vermunt, Steensma, 2005; Greenberg, 2006). Według Thibauta i Walkera (1975) długotrwałe odczuwanie braku sprawiedliwości wywołuje uczucie utraty kontroli nad osobistym życiem i jego przewidywalnością. W środowisku pracy generuje to niepewność zatrudnienia i zaburza dynamikę wymiany społecznej między pracownikiem a organizacją (Aryee, Chen, Budhwar, 2004; Roch, Shanock, 2006).

W badaniach nad wzmacniającym jakość życia wpływem sprawiedliwości proceduralnej podkreśla się ważność takich czynników, jak poczucie samokontroli i społeczne wsparcie, które buforują niekorzystne warunki pracy i poczucie niesprawiedliwości (Karasek, Theorell, 1990). Wskazuje się, że jednostki doświadczające wysokiego poczucia sprawiedliwości w instytucjach pracy mają większe uznanie dla swoich umiejętności oraz czują większą autonomię życiową, która manifestuje się swobodą decydowania o swojej pracy.

W przypadku wymiaru sprawiedliwości dokonane ustalenia dotyczące możliwego wpływu formalnych interwencji na dobrostan podsądnych są ograniczone i wydaje się, że dalsze prace empiryczne pozwolą lepiej zrozumieć strukturę zależności oraz pozwolą ugruntować empirycznie dotychczasowe pojedyncze doniesienia.

Zespół Campbell (1999) wskazuje, że niska jakość procedur instytucjonalnej pomocy może wtórnie wiktimizować ofiary gwałtu. Pewne działania, zwłaszcza reakcje i informacje zwrotne, na przykład obwinianie ofiary lub wątpienie w jej niewinność, komunikowane ofierze przez personel sądowy, zwiększają poziom stresu pourazowego i cierpienia psychicznego.

Podobnie z badań Ptacek (1999), dotyczących dzieci i kobiet będących ofiarami przemocy, wynika, że poziom ogólnego dobrostanu jest zdeterminowany całkowitą odpowiedzią procesy sądowego. W badaniach tych podkreśla się, że globalna odpowiedź nigdy nie jest jednak spójna. Takie elementy, jak niezwracanie uwagi i zaniebywanie potrzeb dzieci, większa troska o pozwanym niż o ofiarę, żartowanie z oskarżonym, ignorowanie oczekiwań kobiet o wsparcie i restytucję, ignorowanie uczuć ofiar przemocy, ostre lub wrogie uwagi, obniżają poziom jakości życia i zwiększają psychologiczny dystres.

Calton i Cattaneo (2014) wskazują wprost, że wysoki poziom dobrostanu jest funkcją doświadczenia sprawiedliwości proceduralnej agregowanego w dyna-

micznym procesie korzystania ze wsparcia instytucjonalnego. Ofiary przemocy doświadczające sprawiedliwości proceduralnej na sali sądowej chętniej korzystają też ze wsparcia tej instytucji w przyszłości (Zweig, Burt, 2003).

Ważność czynnika sprawiedliwości proceduralnej dla dobrostanu w kontekście poszukiwania odpowiedzi na pytania zasadnicze, o naturę i źródła tego ostatniego, podkreśla jeszcze jedno zaskakujące odkrycie. O ile intuicyjne jest odkrycie, że ludzie cenią sobie możliwość wyrażenia opinii przed podjęciem decyzji, o tyle zaskakujące jest to, że nawet wówczas, gdy badanych informowano z góry, że ich zdanie nie będzie odgrywało żadnej roli przy podejmowaniu decyzji lub gdy możliwość wygłoszenia opinii otrzymywali dopiero po podjęciu decyzji, to gdy zapewniono im taką możliwość, mieli tendencję do oceniania sposobu podejmowania decyzji jako bardziej sprawiedliwego i czuli się właściwie potraktowani (Lind, Kanfer, Earley, 1990; MacCoun, 2005).

Ustalone w badaniach zależności są konwergentne z wyjaśnieniami teoretycznymi dotyczącymi wpływu percepcji uczciwości instytucji na dobrostan jednostki. Modele teoretyczne, które obecnie wydają się dobrze dystrybuować rozpatrywane zjawiska, zwracają uwagę na poszukiwanie czynników zdrowia psychicznego i poprawy jakości życia (Seligman, Csikszentmihalyi, 2000). Co istotne, poszukiwanie zależności między sprawiedliwością proceduralną a dobrostanem wpisuje się w obecny paradygmat psychologii pozytywnej, podkreślający, że dobrostan jest rezultatem dialektyki rozmaitych pozytywnych i negatywnych doświadczeń bądź przełomowych momentów w życiu (Kling, Ryff, Essex, 1997; Czapiński, 2004; Morf, Ayduk, 2005).

Zgodnie z тезami Czapińskiego (2004), głównymi predyktorami dobrostanu nie są czynniki materialne, które co najwyżej wyznaczają określoną percepcję zadowolenia z życia. Determinanty są inne. Dla odczuwanego dobrostanu istotniejsze od osiągniętych zasobów (efekt dystrybutywny) jest sposób osiągnięcia (efekt proceduralny). Tam, gdzie korzystająca ze wsparcia instytucjonalnego osoba ma poczucie kontrolowania procesu decyzyjnego lub może współkształtować decyzję ją dotyczącą, przesuwają się na kontinuum zdrowia i zaburzeń psychicznych w kierunku wyraźnej poprawy jakości życia. Diener, Lucas i Oishi (2004) wspierają powyższą tezę, podkreślając, że pozytywne doświadczenia jednostki w rozmaitych sferach życia społecznego są kluczowymi czynnikami nadającymi wartość jednostkowemu życiu, prowadząc to życie do wysokiej jakości.

Kluczowe prace Tylera i jego współpracowników tłumaczą mechanizm sprawiedliwości proceduralnej rolą, jaką dla jednostki odgrywa poczucie własnej tożsamości (Tyler, DeGoey, Smith, 1996; Blader, Tyler, 2003). Sprawiedliwe traktowanie jest dla człowieka wartością autoteliczną, ponieważ stanowi przejaw szacunku i aprobaty w grupie. Odczuwanie poszczególnych aspektów sprawiedliwości proceduralnej jest symbolicznym wyrazem statusu w grupie, co stanowi zasadniczy składnik tożsamości jednostki. Nieuczciwe potraktowanie lub nieprzejawianie przez decydenta

zainteresowania oczekiwaniami osoby podlegającej jego rozstrzygnięciu stanowi poważne zagrożenie dla osoby i jej społecznego „ja” (Dickerson, Kemeny, 2004).

W modelu salutogenetycznym (Antonovsky, 2005) wskazuje się, że w związku z nieustannym kontaktem z wszechobecnymi bodźcami – stresorami człowiek stale na nie reaguje i dostraja się do nich, poszukując psychicznej i społecznej równowagi. Utrzymanie optymalnego poziomu funkcjonowania zależy od transakcji między spostrzeganymi wymaganiami a aktualnymi zasobami. Te ostatnie mają funkcje adaptacyjne i wzrostowe w kontekście jakości życia (Sęk, 2007). W tym kontekście proces sądowy może być ujmowany zwłaszcza jako pierwotny egzogeny zasób instytucjonalny. Zasób, który służy porządkowaniu funkcjonowania jednostki i wspieraniu jej w procesie radzenia z trudnościami i ograniczeniami życiowymi. Subiektywne poczucie uczciwości i upodmiotowienia jest dobrym wskaźnikiem spełniania tej funkcji przez wymiar sprawiedliwości.

Postępowanie sądowe, na którym jednostka pojawia się z określonymi oczekiwaniami, a które samo w sobie wyznacza obszar aktualnej osobistej bezradności, braku zasobów i kompetencji zaradczych, powinno być zewnętrznym zasobem wzmacniającym niwelowanie stanu nierównowagi. Sposób potraktowania i podjęcia decyzji wzmacnia odbudowę sił psychicznych, ponieważ ludzie wierzą, że sprawiedliwe rozstrzygnięcie prowadzi do sprawiedliwych rezultatów (Burdziej, 2018).

Często jednak sytuacja na sali sądowej staje się obciążająca i niebezpieczna. Jeśli uczestnik postępowania ocenia, że decyzja nie została podjęta uczciwie, nie został wysłuchany, a sędzia nie okazał szacunku i neutralności, to jednostka postrzega sam proces jako krzywdzący i obciążający w radzeniu sobie z sytuacjami życiowymi. Proces sądowy subiektywnie oceniany jako niesprawiedliwy zwiększa ryzyko obniżenia psychologicznego dobrostanu jednostki, ponieważ wzmacnia sytuację pierwotnego napięcia. Jednostka traci zaufanie do zasobu, albowiem konsekwencje kontaktu nie pokryły się z jej oczekiwaniami.

Bieżące badania

Horyzont obecnych badań wyznaczają dotychczas przeprowadzone. Choć zagadnienie sprawiedliwości instytucjonalnej jest dobrze rozpoznane za oceanem i w Europie Zachodniej (Törnblom, Vermunt, 2016), to prace dotyczące tych kwestii w Europie Środkowo-Wschodniej są nieliczne. Opublikowane badania obejmujące to zagadnienie są domeną socjologów i ekonomistów, a dotyczą raczej szacowania związków sprawiedliwości instytucjonalnej z jakością procesów grupowych, lojalnością grupową, sporadycznie z legitymizacją władzy sądowniczej czy wprost z satysfakcją z orzeczeń (Cohn, White, Sanders, 2000; Boda, Medve-Bálint, 2014; Burdziej, 2018).

W rozumieniu sprawiedliwości proceduralnej dominują ujęcia filozoficzne i prawnicze, zaś koncepcja nauk społecznych jest obecna tylko peryferycznie. Jak podkreśla Burdziej (2018), w ujęciu prawniczym, efekt proceduralny zostaje utożsa-

miony z gwarancjami kodeksowymi i przepisami prawnymi. Przyjmuje się wówczas, że o sprawiedliwości proceduralnej danego rozstrzygnięcia mówić można wówczas, gdy zapadło ono zgodnie z normami pisanymi, w szczególności w zgodzie z przepisami prawa. Takie podejście jest oczywiście możliwe, choć niewystarczające, ponieważ akcentuje ujęcie statyczne. W tym rozumieniu sprawiedliwość proceduralną sprowadza się do aspektów formalnych i racjonalnych. Najnowsze ustalenia wskazują, że niedoceniany dotychczas w praktyce funkcjonowania instytucji społecznych wymiar subiektywny oceny sprawiedliwości proceduralnej jest równie ważny. Celem obecnych badań jest przybliżenie ujęcia psychospołecznego sprawiedliwości proceduralnej.

Dotychczasowe badania empiryczne przedstawiają sprawiedliwość proceduralną jako czynnik zdrowia psychicznego, ale czynią to, podejmując zagadnienie w zróżnicowanych środowiskach pracy, na przykład w systemie opieki zdrowotnej czy policji lub w więziennictwie (Tyler, Huo, 2002). Rozpatruje się okoliczności kontaktu pracownika z przełożonymi, poczucie jego autonomii, satysfakcji z pracy. Jeśli postrzegana jednostkowo sprawiedliwość proceduralna, rozpatrywana jako czynnik równowagi psychicznej, dotyczy instytucji sądowych, to badany jest wyłącznie wąski wycinek interesantów tej instytucji.

W sądzie prowadzone są różne typy postępowań. Większość ludzi pojawia się w sądzie na postępowaniach cywilnych i ich doświadczenia są odmienne od tych z postępowań karnych (Sifrer, Mesko, Bren, 2015). Dominujące studia empiryczne dotyczą spraw karnych i skupiają się na kobietach i dzieciach, jako ofiarach przemocy i gwałtu. Obecne badania próbują wypełnić zasadniczą lukę, ponieważ dotyczą innego, równie licznego spectrum interesantów – uczestników postępowań sądowych w sprawach cywilnych. Ten typ spraw jest istotny, albowiem w tych postępowaniach dystrybuowane zasoby są znaczne, podobnie obciążenia, a czas rozdysponowania ma zasadnicze i być może odmienne znaczenie dla jednostki i jej funkcjonowania psychicznego. Istniejące badania pokazują, że dla uczestników postępowań cywilnych sprawiedliwość proceduralna jest tak samo ważna jak rozstrzygnięcie (Rottman, Tyler, 2014).

Jak zauważa Tankebe (2013), geograficzne i historyczno-instytucjonalne okoliczności mają znaczenie dla spostrzegania sprawiedliwości proceduralnej. Dotychczasowe badania przeprowadzone zostały głównie w Stanach Zjednoczonych, państwie o wyjątkowo stabilnych instytucjach wymiaru sprawiedliwości (Burdziej, Guzik, Pilitowski, 2018). Prawo powszechne w tym państwie nie jest uniwersalne. Z uwagi na kontekst bardzo specyficznych, historycznych i społecznych okoliczności obecnych na starym kontynencie pytania o sprawiedliwość instytucjonalną i jej wpływ oraz znaczenie dla czynienia życia jednostki bardziej satysfakcjonującym, przyjemnym i produktywnym mogą uzyskiwać odmienne odpowiedzi.

Zwraca się na przykład uwagę na różnice w postępowaniu sądowym realizowanym w środowisku prawa precedensowego (*common law*), charakterystycznym dla krajów anglosaskich, a środowisku prawa kontynentalnego (*civil law*), z którym

mamy do czynienia także w Polsce. Wcześniejsze ujęcia sprawiedliwości proceduralnej, kładąc nacisk na pojęcie kontroli nad procesem decyzyjnym, podkreślały, że postępowanie kontrydiktoryjne jest bardziej sprawiedliwe, ponieważ aktywność sądu jest ograniczona, a ciężar prezentowania dowodów i argumentowania spoczywa na stronach. Ludzie zaś cenią sobie możliwość przedstawienia własnych dowodów w sprawie. Wobec powyższych różnic kwestie wzmacniania, utrzymania czy nawet ewentualnego progresu dobrostanu w społeczeństwach europejskich nie są wystarczająco rozpoznane i wymagają dalszego studiowania.

Polacy mają doświadczenia z kilku odmiennych systemów sądownictwa. Z uwagi na liczne doświadczenia historyczne wyjściowy poziom zaufania obywateli do trzeciej władzy pozostaje nadal względnie niski. Specyfikę polskiego wymiaru sprawiedliwości wzmacniają nierzadko udane usprawnienia i rzeczywiste reformy, które są nieustannie obecne przez niespełna 30 lat, zatem od początku okresu transformacji. Zgodnie z badaniami przeprowadzonymi przez CBOS (2015) 52% respondentów, którzy w ostatnim czasie mieli kontakt z polskimi sądami, ma negatywną ocenę funkcjonowania sądów. Większość wzmiankowanych negatywnych doświadczeń dotyczy sprawiedliwości proceduralnej. Pojawiają się liczne pytania o konsekwencje wspomnianych strukturalnych zmian dla jakości życia Polaków. Ponadto sposób funkcjonowania wymiaru sprawiedliwości jest determinowany jakością stanowionego prawa i poziomem finansowania. Ten ostatni czynnik determinuje w znacznej mierze warunki materialne funkcjonowania instytucji.

Podsumowując, odmienne modele wymiaru sprawiedliwości i postępowań sądowych mogą generować odmienne oczekiwania beneficjentów sądu, co nie pozostaje bez wpływu na doświadczenie sprawiedliwości proceduralnej (Burdziej, Guzik, Pilitowski, 2018). Omówione wyżej okoliczności wymagają dalszych badań. W badaniach podjęto eksplorację wspomnianego w tytule wpływu w polskiej kulturze prawnej, który uwzględniając ujęcie psychospołeczne sprawiedliwości proceduralnej, rozpoznany jest marginalnie. Aby osiągnąć ten cel, dostarczono rozbudowanego i kompletnego modelu operacjonalizującego możliwe zależności między sprawiedliwością proceduralną a dobrostanem, co stanowi uzupełnienie wcześniejszych studiów w tym zakresie.

Dobrostan ujmowany jest w dwóch wariantach wywodzących się z różnych tradycji filozoficznych: hedonistycznej i eudajmonistycznej. Według pierwszej z nich, dobrostan może być doświadczeniem przyjemności (Ryan, Deci, 2001) i subiektywnego zadowolenia z życia (Diener, 1984; Diener i in., 1985). Według drugiej, jest długotrwałym odczuciem towarzyszącym realizacji potencjału człowieka i życiem zgodnym z naturą (Ryff, 1989; Waterman i in., 2010). Postanowiono sprawdzić, czy sprawiedliwość proceduralna jest warunkiem doświadczania krótkotrwałego pozytywnego afektu i emocji, czy też wiąże się z dobrostanem psychologicznym rozumianym jako element zdrowego rozwoju człowieka.

Hipotezy

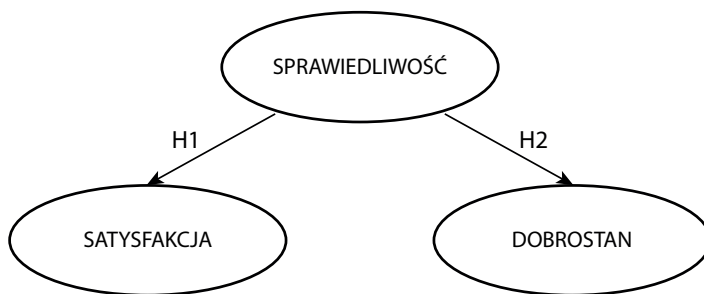
W badaniu weryfikacji poddano następujące hipotezy:

Hipoteza 1: Uczestnik postępowania cywilnego, który deklaruje wyższy poziom sprawiedliwości proceduralnej, deklaruje większe poczucie zadowolenia z życia niż uczestnik, który deklaruje niższy poziom sprawiedliwości proceduralnej.

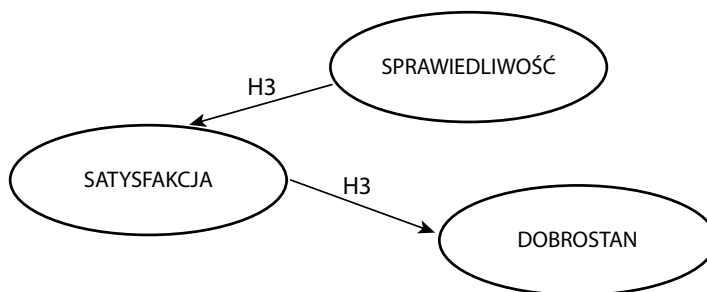
Hipoteza 2: Uczestnik postępowania cywilnego, który deklaruje wyższy poziom sprawiedliwości proceduralnej, deklaruje większe poczucie dobrostanu psychologicznego niż uczestnik, który deklaruje niższy poziom sprawiedliwości proceduralnej.

Hipoteza 3: Większe poczucie satysfakcji z życia będzie wzmacniać wpływ sprawiedliwości proceduralnej na dobrostan psychologiczny.

Na podstawie rozważań teoretycznych i dotychczasowych badań skonstruowano model relacji między wyżej opisanymi konstrukcjami. Przedstawiają go rysunki 1–3. W modelu relacji przedstawionym na rysunku 1 hipoteza 1 oznaczona jest symbolem H1, hipoteza 2 symbolem H2, zaś relacje przedstawione na rysunku 2 określają hipotezę 3, oznaczoną symbolem H3.

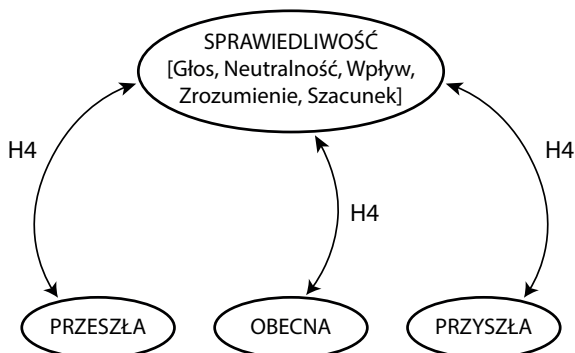
Rysunek 1. Model zależności bezpośrednich między sprawiedliwością proceduralną a dobrostanem ujmowanym w odmiennych wariantach teoretycznych

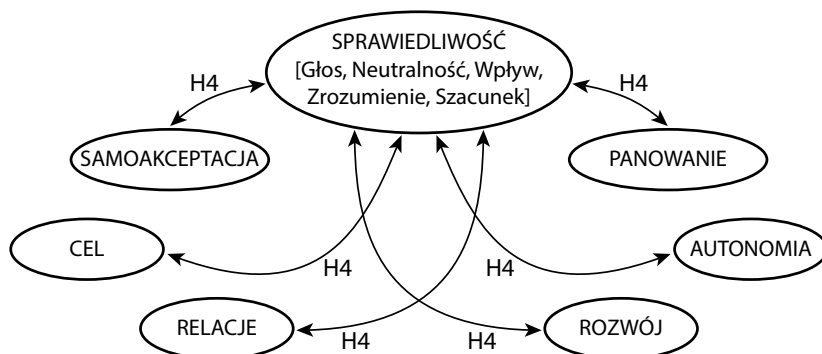
Rysunek 2. Model zależności pośredniej, określającej mediujący wpływ satysfakcji z życia na efekt sprawiedliwości proceduralnej na dobrostan

Zależności będą weryfikowane również na poziomie szczegółowym, to znaczy że będą również sprawdzane wielkości związków poszczególnych elementów sprawiedliwości proceduralnej z wymiarami dobrostanu. Hipoteza szczegółowa brzmi następująco:

Hipoteza 4: Sprawiedliwość proceduralna i jej wymiary są dodatnio skorelowane z wymiarami z satysfakcji z życia i dobrostanu psychologicznego bez względu na charakter uczestnictwa w postępowaniu sądowym (niezależnie po której stronie w postępowaniu jednostka uczestniczy).

Rysunek 3a. Model korelacji uszczegółowiony dla satysfakcji z życia

Rysunek 3b. Model korelacji uszczegółowiony dla dobrostanu psychologicznego

Metoda

Uczestnicy

W celu weryfikacji hipotez zbadano 115 osób między lipcem a październikiem 2018 roku. Uczestnicy badania byli rekrutowani spośród osób uczestniczących

w sądowych postępowaniach cywilnych, prowadzonych w wydziałach cywilnych sądów rejonowych usytuowanych w dużych aglomeracjach miejskich. Warunkiem uczestniczenia w badaniu był udział jako strona postępowania cywilnego, w charakterze powoda lub pozwanego. Badania prowadzone były w budynkach sądów rejonowych w Białymstoku, Toruniu, Warszawie, Krakowie i Poznaniu.

Statystyki opisowe i dane demograficzne dla zbadanych osób prezentuje tabela 1.

Tabela 1. Charakterystyki demograficzne uczestników badań

Zmienna	<i>M</i>	<i>SD</i>	%
Płeć			
Kobieta			54,8
Mężczyzna			45,2
Wiek	43,94 (20–75)	15,13	
Wykształcenie			
Podstawowe			8,8
Zasadnicze zawodowe			14,8
Średnie			34,7
Wyższe			41,7
Miejsca zamieszkania			
Wieś			27
Miasto do 20 tys. mieszkańców			6,1
Miasto od 20 do 100 tys. mieszkańców			19,1
Miasto powyżej 100 tys. mieszkańców			47,8
Charakter uczestnictwa w sprawie			
Powód			62,6
Pozwany			37,4
Który raz w sądzie			
Pierwszy			40,9
Drugi–Czwarty			50,4
Piąty i więcej			8,7

Uwaga. *M* – średnia, *SD* – odchylenie standardowe.

Procedura

Chociaż w sposób przypadkowy wybierano poszczególne rozprawy, to badani nie byli wybierani w sposób przypadkowy. Badanie odbywało się po zakończonym posiedzeniu sądu, w większości przypadków w trakcie trwania procesu sądowego. W 69,6% przypadków na posiedzeniu, po którym następowało badanie, sędzia nie rozstrzygał sprawy i nie ogłaszał postanowienia. Badanie następowało w momencie, w którym badany był po doświadczeniu uczestnictwa w posiedzeniu sądowym, w trakcie którego nastąpiły zasadnicze interakcje między nim a sędzią. Badane były zatem osoby, które uprzednio wyrobiły sobie ocenę rzetelności pracy sędziego i doświadczyły, jak wygląda rzeczywistość sali rozpraw w polskim sądzie.

Badania były dobrowolne. Przed badaniem badany był informowany o celu badania i proszony o wyrażenie zgody na badanie. Po uzyskaniu takiej zgody badany wypełniał narzędzie dotyczące sprawiedliwości proceduralnej, a następnie dwa kwestionariusze dobrostanu emocjonalnego i psychicznego. Dodatkowo badany wypełniał metryczkę zawierającą pytania o dane socjodemograficzne. Wypełniane narzędzia były w wersji papier-olówek. W badaniu przeanalizowano dane zebrane w jednorazowym pomiarze. Uczestnicy nie otrzymywali wynagrodzenia za udział w badaniu.

Badania prowadzone były przez asystentów badacza, przeszkolonych obserwatorów Fundacji Court Watch Polska, którzy mieli wcześniejsze doświadczenia z badań w polskich sądach, zwłaszcza jako obserwatorzy rozpraw sądowych i prowadzący badania ankietowe dotyczące sprawiedliwości proceduralnej i dystrybucyjnej. Asystentami badacza nie były osoby z gruntownym przygotowaniem prawniczym i psychologicznym, przeszkolone były jednak w zakresie struktury organizacyjnej polskiego wymiaru sprawiedliwości, znały główne zasady postępowania i operowały terminologią obecną na sali rozpraw.

Narzędzia pomiarowe

Sprawiedliwość proceduralna

Sprawiedliwość proceduralną oceniano, używając skali Sprawiedliwości Proceduralnej (SP). Skala operacjonalizuje konstrukt sprawiedliwości proceduralnej zbliżony do modelu przyjmowanego przez Tylera. Polską adaptację skali przeprowadził Burdziej (2018). Przed implementacją do badań skala została zmodyfikowana i oceniono ponownie jej wartości dobroci psychometrycznej.

Skala SP składa się z 22 itemów. Badany każdorazowo ocenia, na pięciostopniowej skali, stopień, w jakim zgadza się z tym, że dane stwierdzenie odnosi się do doświadczeń na sali sądowej. Zastosowanej skali Likerta towarzyszyły określenia *zdecydowanie nie; raczej nie; trudno powiedzieć; raczej tak; zdecydowanie tak*. Pozytywnie skali operacjonalizują pięć komponentów sprawiedliwości proceduralnej: Głos,

Zrozumienie, Neutralność (Bezstronność), Szacunek i Wpływ. Skala SP pozwala na obliczenie wyników w pięciu podskalach oraz wyniku ogólnego.

Wysoki wynik na podskali Głosu oznacza, że osoba badana, która podlega decyzji sądu, ma poczucie, że stworzono jej okazję do przedstawienia własnego stanowiska i ma poczucie bycia wysłuchaną.

Wysoki wynik na podskali Zrozumienia oznacza, że osoba badana ma poczucie, że język, którym posługują się na sali sądowej, to co się dzieje w trakcie posiedzenia sądu, treść rozstrzygnięcia, prawa oraz obowiązki z niego wynikające są jasne i zrozumiałe.

Trzecia podskala, Neutralności (Bezstronności), pozwala określić wielkość poczucia, że proces podejmowania decyzji jest rzetelny, a decydent zachowuje neutralność i jest godny zaufania.

Wysoki wynik na podskali Szacunku oznacza, że osoba podlegająca decyzji sądu ma poczucie bycia traktowaną z godnością przez decydenta.

Ostatnia podskala, Wpływu, szacuje wielkość subiektywnego poczucia, że osoba badana ma wpływ na przebieg postępowania i że ten wpływ odzwierciedli się w decyzji i wypowiedziach sędziego.

Dokonana walidacja psychometryczna wskazuje na zadowalające oceny w zakresie trafności i rzetelności skali SP. Skala charakteryzuje się wysoką trafnością czynnikową. Rzetelność, szacowana zgodnością wewnętrzną podskal, jest bardzo dobra. Są jednak podskale, w przypadku których należy zachować szczególną ostrożność przy interpretacji pochodzącego z nich wyniku, z uwagi na niską rzetelność. Tak jest na przykład w przypadku podskali Wpływu. Rzetelność dla skali sprawiedliwości proceduralnej wynosi $\alpha = ,89$, zaś dla podskal odpowiednio dla: Głosu $\alpha = ,83$, Neutralności (Bezstronności) $\alpha = ,71$, Wpływu $\alpha = ,25$, Szacunku $\alpha = ,66$, Zrozumienia $\alpha = ,48$.

Zadowolenie z życia

Zadowolenie z życia szacowano, używając kwestionariusza Satysfakcji z Życia (TSWLS). Jest to polska adaptacja skali Pavota, Diener i Suh (1998) wykonana przez Ciecucha i Karaś (2017).

Kwestionariusz TSWLS składa się z 13 itemów, z których pierwsze trzy mierzą satysfakcję z przeszłego życia, kolejne pięć satysfakcję z obecnego życia, a ostatnie pięć satysfakcję z przyszłego życia. Wynik ogólny stanowi średnia wyników poszczególnych itemów. Kwestionariusz mierzy zintegrowaną ocenę życia jako całości, która trwała, trwa i będzie trwała. Kwestionariusz jest narzędziem do samoopisu, osoby badane udzielają odpowiedzi na siedmiostopniowej skali od *zupełnie się nie zgadzam do całkowicie się zgadzam*.

Dokonana walidacja psychometryczna wskazuje na zadowalające oceny w zakresie trafności i rzetelności kwestionariusza TSWLS. Kwestionariusz charakteryzuje się wysoką trafnością czynnikową. Rzetelność, szacowana metodą zgodności

wewnętrznej, jest bardzo wysoka. Rzetelność dla całej skali Satysfakcji z życia wynosi $\alpha = ,92$, zaś dla podskal odpowiednio dla: Satysfakcji z przeszłego życia $\alpha = ,81$, Satysfakcji z obecnego życia $\alpha = ,90$ oraz Satysfakcji z przyszłego życia $\alpha = ,90$.

Dobrostan psychologiczny

Pomiaru dobrostanu psychologicznego dokonano za pomocą skali Dobrostanu Psychologicznego (PWBS). Jest to skrócona wersja polskiej adaptacji skali Ryff (1989) wykonana przez Ciecucha i Karaś (2017).

Kwestionariusz składa się z 16 pozycji i mierzy zintegrowany dobrostan jako całość. Poszczególne pozycje kwestionariusza PWBS operacjonalizują dodatkowo sześć komponentów dobrostanu psychologicznego: autonomię, panowanie nad otoczeniem, osobisty rozwój, pozytywne relacje z innymi, cel życiowy i samoakceptację. Kwestionariusz jest narzędziem do samoopisu, osoby badane udzielają odpowiedzi na sześciostopniowej skali od *zdecydowanie się nie zgadzam* do *zdecydowanie zgadzam się*.

Wysoki wynik w podskali Samoakceptacji oznacza, że osoba ma pozytywną i realistyczną postawę wobec samego siebie. Akceptuje swoje wady i zalety.

Wysoki wynik w podskali Pozytywnych relacji z innymi wskazuje na posiadanie przez osobę dobrych i pełnych zaufania doświadczeń relacji z innymi ludźmi. Osoba ma umiejętność doświadczania miłości, empatii wobec innych, wchodzenia w relacje głębokiej przyjaźni i intymności.

Wynik w podskali Autonomii pozwala oszacować niezależność i samosterowność, nieuleganie naciskom zewnętrznym, a także wewnętrzną regulację zachowania. Osoba uzyskująca wysokie wyniki na tej podskali ocenia siebie według osobistych standardów i ma poczucie radzenia sobie w osobistym życiu.

Podskala Panowania nad otoczeniem odnosi się do poczucia sprawstwa, kompetencji a także, co kluczowe w tej podskali dobrostanu, zdolności do przekształcenia otoczenia zgodnie ze swoimi potrzebami i wartościami.

Wysoki wynik na podskali Celu życiowego wskazuje na osobę przekonaną o ukierunkowaniu swojego życia na realizację własnego celu, zdolną do stawiania i realizowania zadań życiowych, na osobę posiadającą poglądy i przekonania, które zapewniają jej poczucie sensu i znaczenia w życiu oraz intencjonalności.

Podskala Osobistego rozwoju dotyczy umiejętności doskonalenia swoich kompetencji, realizacji swojego potencjału. Osoba uzyskująca wysokie wyniki w tej podskali ma poczucie, że podejmowane wyzwania prowadzą do wzrostu umiejętności.

Na potrzeby bieżących badań dokonano oceny psychometrycznej dobroci narzędzia. Kwestionariusz charakteryzuje się wysoką trafnością czynnikową. Rzetelność jest bardzo wysoka dla całej skali, zaś umiarkowana, ale akceptowalna dla podskal. Rzetelność dla skali Dobrostanu psychologicznego wynosi $\alpha = ,86$, zaś dla podskal odpowiednio dla: Autonomii $\alpha = ,61$, Panowania nad otoczeniem $\alpha = ,60$, Osobistego rozwoju $\alpha = ,62$, Samoakceptacji $\alpha = ,68$, Pozytywnych relacji z innymi $\alpha = ,65$ oraz Celu życiowego $\alpha = ,65$.

Wyniki

Analizy wstępne

Celem weryfikacji zasadniczych hipotez, od H1 do H3, postulujących kierunek oraz siły liniowych zależności pomiędzy sprawiedliwością proceduralną, satysfakcją i dobrostanem, oszacowano model strukturalny ze zmiennymi ukrytymi.

Pierwszym krokiem w obliczeniu modelu strukturalnego była konstrukcja i weryfikacja modelu pomiarowego, którego zadaniem było określenie, czy zmienne latentne wprowadzone do modeli zostały poprawnie skonstruowane (Hair i in., 2006; Bartholomew, 2008). Na podstawie charakterystyk psychologicznych skonstruowano 14 zmiennych latentnych. Charakterystyki opisowe oraz ocenę rzetelności i wariancji wyjaśnionej zmiennych latentnych, jak również ocenę jakości dopasowania modelu pomiarowego zamieszczono w tabeli 2.

Tabela 2. Charakterystyki zmiennych latentnych oraz wybrane statystyki jakości dopasowania modelu pomiarowego

Zmienna latentna	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>CR</i>	<i>VE</i>	<i>CMIN/df</i>	<i>CFI</i>	<i>RMSEA</i>
Głos	26,65	5,18	,91	,59			
Neutralność (bezstronność)	11,63	2,51	,84	,64			
Wpływ	6,07	1,74	,44	,28	1,32	,78	,05
Szacunek	21,54	4,26	,82	,44			
Zrozumienie	14,26	2,85	,60	,28			
Satysfakcja z przeszłego życia	12,71	4,33	,87	,70			
Satysfakcja z obecnego życia	22,49	6,78	,93	,72	1,89	,84	,08
Satysfakcja z przyszłego życia	22,29	5,93	,91	,68			
Autonomia	11,21	2,17	,70	,46			
Panowanie nad otoczeniem	11,28	2,18	,66	,40			
Asobisty rozwój	11,72	2,17	,72	,46			
Samoakceptacja	10,66	2,45	,74	,49	1,46	,84	,06
Pozytywne relacje z innymi	7,53	2,05	,75	,60			
Cel życiowy	7,10	2,09	,64	,48			

Uwaga. *M* – średnia, *SD* – odchylenie standardowe, *CR* – rzetelność zmiennej latentnej, *VE* – zmienność wyjaśniona, *CMIN/df* – iloraz statystyki χ^2 i liczby stopni swobody, *RMSEA* – pierwiastek ze średniego kwadratu błędu aproksymacji, *CFI* – wskaźnik względnego dopasowania. $p < ,05$.

Miary służące do oceny dopasowania modelu pomiarowego dają informacje o granicznym lub zadowalającym dopasowaniu. Otrzymane wartości ilorazu statystyki χ^2 i liczby stopni swobody nie przekraczają wartości 2,0, świadcząc o dobrym dopasowaniu modelu, podobnie wartości RMSEA wskazują na dobre bądź zadowalające dopasowanie. Jedynie wartość wskaźnika względnego dopasowania uzyskała wartość niższą niż akceptowalna, jednak tylko nieznacznie jest obniżona wobec wartości krytycznej⁹.

Rzetelność konstruktów jest wysoka lub bardzo wysoka poza zmienną latentną Wpływu, której wartość jest niższa wobec ogólnie przyjmowanego kryterium i uznać ją należy za mniej niż zadowalającą. Procent wyjaśnionej zmienności zmiennych latentnych przyjmuje wartości średnie i jest zadowalający. Najmniej wyjaśnionej zmienności wprowadzają zmienne latentne Wpływu i Zrozumienia. Przy interpretacji wyników z analiz głównych obie zmienne wymagają uwagi z powodu ich małej wartości eksplanacyjnej.

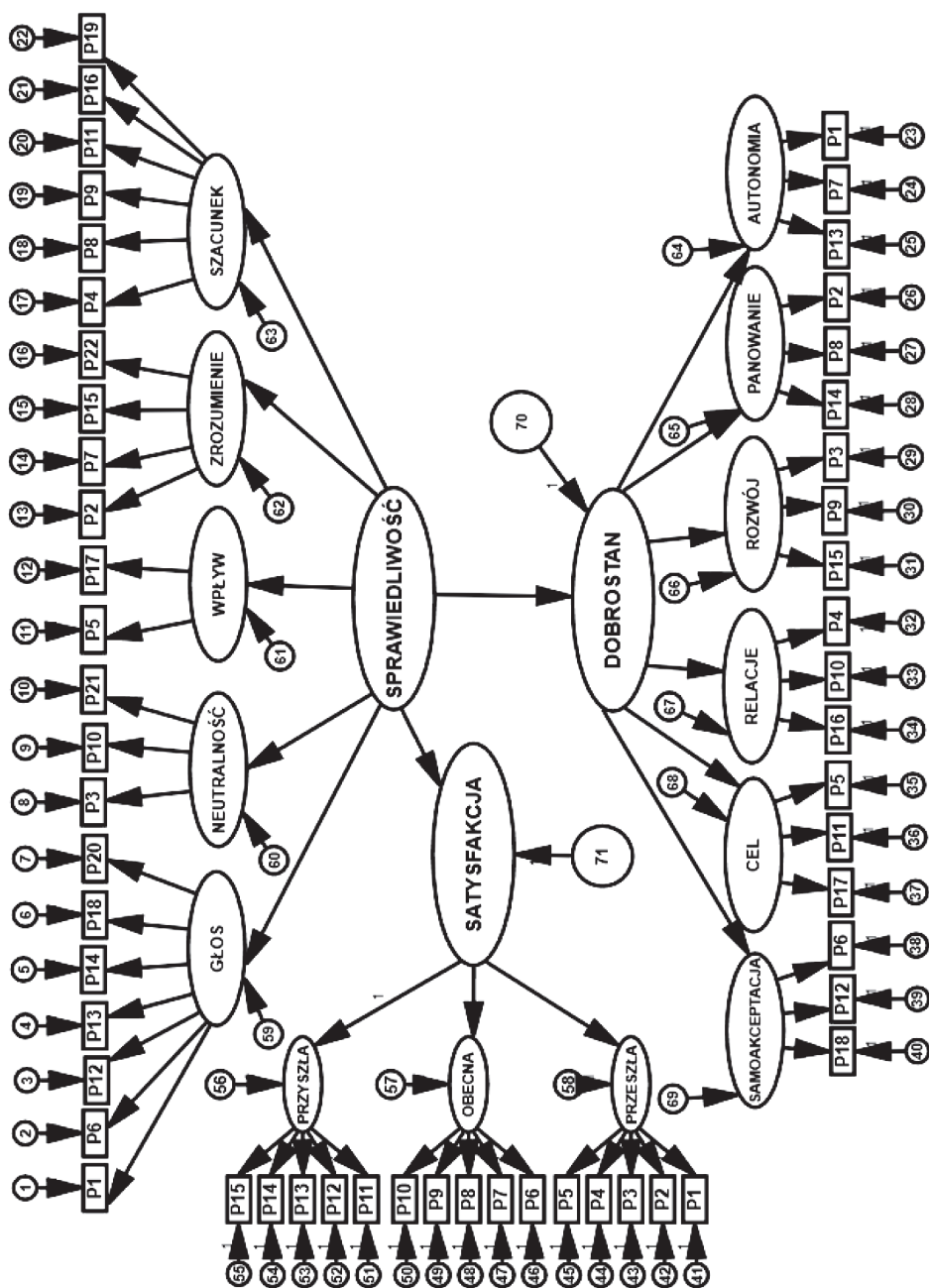
Analizy główne

Wyniki układu równań strukturalnych

Weryfikacji hipotez H1 i H2 wskazujących na istnienie związków przyczynowo-skutkowych między zmienną objaśniającą sprawiedliwości proceduralnej a zmiennymi objaśnianymi satysfakcji z życia i dobrostanu psychicznego posłużyły wyniki układu równań strukturalnych. Graf modelu teoretycznego prezentowany jest na rysunku 4.

Przed interpretacją parametrów sprawdzono poprawność ich oszacowań i jakość modelu. Model estymowano metodą największej wiarygodności. Statystyki jakości dopasowania modelu strukturalnego zamieszczono w tabeli 3. Postać obliczanego modelu jest właściwa, a jakość wskazuje, że jest on zadowalająco dopasowany do danych, choć nie można powiedzieć, że jest bardzo dobry. Wartości najważniejszej statystyki – χ^2/df nie przekroczyły kryterium 2,5. Wartość RMSEA to wartość progowa świadcząca o granicznie zadowalającym dopasowaniu i można ją uznać za akceptowalną. Model nie zawiera żadnych nieprawidłowych oszacowań. Wszystkie współczynniki ścieżkowe są istotne statystycznie, nie ma więc powodu, by usuwać jakiegokolwiek zależności.

Rysunek 4. Graf modelu teoretycznego weryfikowanego za pomocą układu równań strukturalnych

Tabela 3. Ocena jakości modelu. Statystyki dopasowania modelu

Statystyki dopasowania	Model dla H1 i H2	Model dla H3
<i>CMIN</i>	2142,23	2129,65
<i>df</i>	1208	1208
<i>p</i>	< ,001	< ,001
<i>CMIN/df</i>	1,77	1,76
<i>RMSEA</i>	,08	,08
<i>ECVI</i>	20,86	20,75
<i>MECVI</i>	22,60	22,48

Uwaga. *CMIN* – statystyka χ^2 dopasowania modelu, *df* – liczba stopni swobody, *CMIN/df* – iloraz statystyki χ^2 i liczby stopni swobody, *RMSEA* – pierwiastek ze średniego kwadratu błędu aproksymacji, *ECVI* i *MECVI* – kryteria informacyjne służące porównywaniu jakości modeli.

Wyniki uzyskane za pomocą równań strukturalnych ujawniły, że relacje między zmiennymi w modelu są umiarkowane. Związek między sprawiedliwością proceduralną a satysfakcją z życia wynosi $\beta = ,467$, $p < ,001$ (zob. rysunek 4). Interpretacja standardowego współczynnika tego modelu przedstawia się następująco: sprawiedliwość proceduralna wyższa o jedno odchylenie standardowe pociąga za sobą ocenę satysfakcji z życia wyższą o ,467 odchylenia standardowego. U osoby uczestniczącej w postępowaniu cywilnym jako strona, która doświadcza wysokiego poziomu sprawiedliwości proceduralnej na sali sądowej, wzrasta doświadczenie satysfakcji z życia. Sprawiedliwość proceduralna tłumaczy 21,8% zmienności doświadczonej satysfakcji z życia. Współczynnik niewystandaryzowany wynosi ,31. Zgodnie z uzyskanym oszacowaniem ocena sprawiedliwości proceduralnej wyższa o jeden stopień na odpowiadającej jej skali przekłada się na ocenę satysfakcji z życia wyższą o ,31 stopnia na jej skali.

Związek między sprawiedliwością proceduralną a dobrostanem psychicznym wynosi $\beta = ,430$, $p < ,001$. Sprawiedliwość proceduralna wyższa o jedno odchylenie standardowe daje wyższą o ,43 odchylenia standardowego ocenę dobrostanu psychicznego. Osobom doświadczającym na sali sądowej wysokiego poziomu sprawiedliwości proceduralnej towarzyszy wysoki poziom dobrostanu psychologicznego rozumianego jako element zdrowego rozwoju człowieka. Sprawiedliwość proceduralna tłumaczy 18,5% zmienności dobrostanu psychicznego. Współczynnik niewystandaryzowany wynosi ,29. Zgodnie z tą wartością, w przypadku wyższej o jeden sprawiedliwości proceduralnej, doświadczenie dobrostanu jest wyższe o ,29.

Na podstawie wartości współczynników standaryzowanych można powiedzieć, że sprawiedliwość proceduralna jest nieznacznie tylko ważniejszą determinantą satysfakcji z życia niż dobrostanu psychicznego. Sprawiedliwość proceduralna oddziałuje pozytywnie na ocenę dobrostanu rozumianego w obu wariantach. Wyniki potwierdziły poprawność pierwszej i drugiej hipotezy modelu.

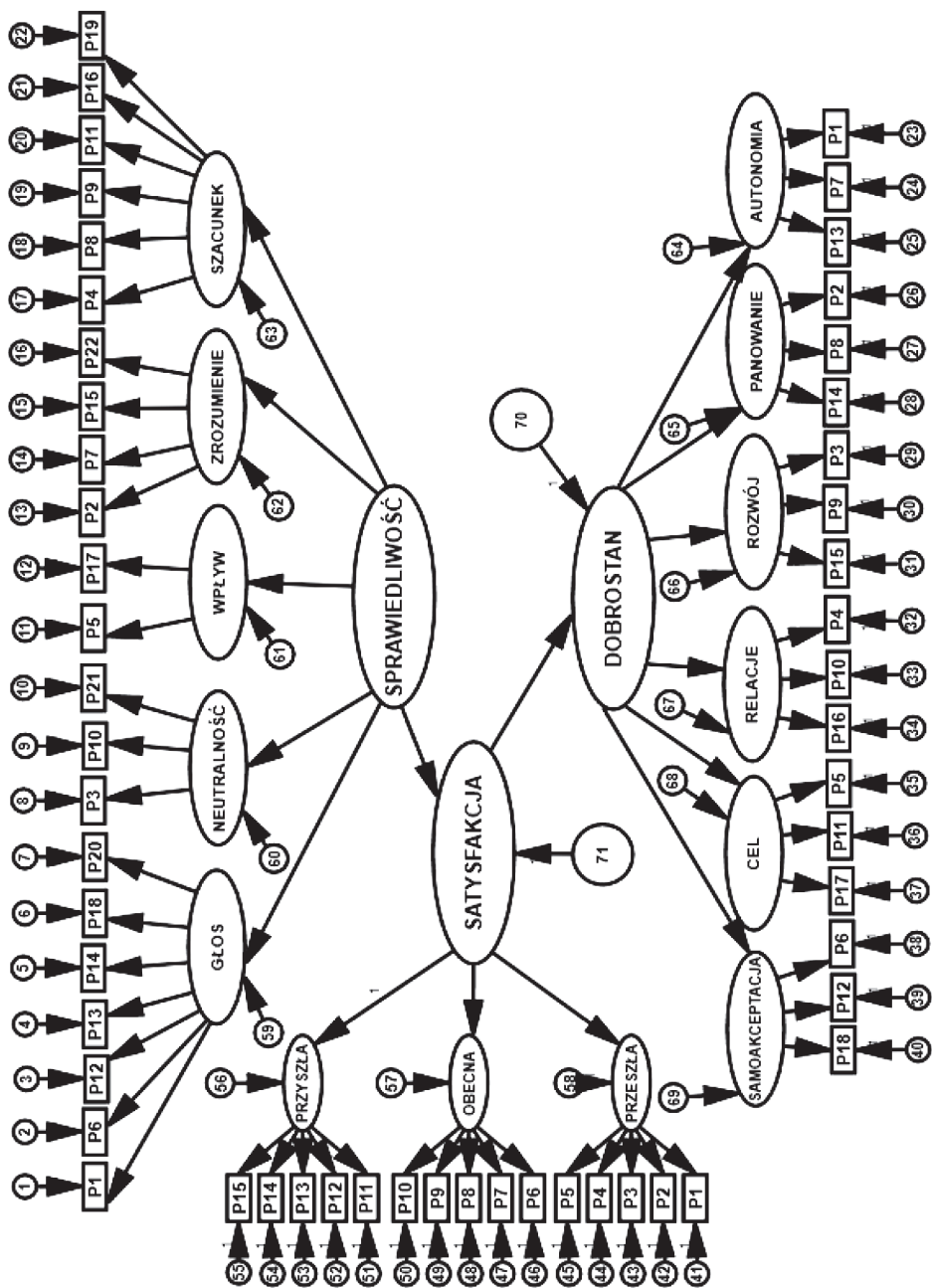
Następnie, aby sprawdzić, czy zmienna satysfakcji z życia może pośredniczyć między sprawiedliwością proceduralną a doświadczeniem dobrostanu psychologicznego (hipoteza H3), wyłączono z modelu ścieżkę między sprawiedliwością proceduralną a dobrostanem psychologicznym, natomiast włączono ścieżkę między satysfakcją z życia a dobrostanem psychologicznym. Graf modelu alternatywnego testowanego za pomocą układu równań strukturalnych przedstawiono na rysunku 5.

Okazało się, że gdy satysfakcja z życia mediuje między dwiema zmiennymi: sprawiedliwością proceduralną a dobrostanem psychicznym, wówczas związek między sprawiedliwością proceduralną a satysfakcją wzrasta do poziomu $\beta = ,478$, $p < ,001$, zaś związek między satysfakcją a dobrostanem psychicznym wynosi $\beta = ,605$, $p < ,001$. Sprawiedliwość proceduralna tłumaczy wówczas 22,9% zmienności doświadczonej satysfakcji z życia, natomiast sprawiedliwość proceduralna wraz z mediującym udziałem satysfakcji z życia tłumaczy 36,6% zmienności dobrostanu psychicznego. Wyniki potwierdziły poprawność trzeciej hipotezy.

Aby sprawdzić, który model jest lepszy, posłużono się statystykami służącymi do porównywania dopasowania modeli. Wartości tych statystyk przedstawiono w tabeli 3, są to testy *ECVI* i *MECVI*. Za najlepszy model uznaje się ten model, w przypadku którego, wartości wspomnianych testów są najniższe. Widać, że oba testy mają tylko nieznacznie niższą wartość dla modelu alternatywnego, zaprezentowanego na rysunku 5. Trudno zatem uznać, który model jest lepszy. Za Jonkiszem (1998) dodać należy, że żaden model, nawet bardzo dobrze dopasowany, nie jest jedynym modelem dystrybuującym zjawisko.

Korelacje między zmiennymi

Hipoteza H4 dotycząca istnienia pozytywnego związku między sprawiedliwością proceduralną, jej wymiarami a wymiarami satysfakcji z życia i dobrostanu psychologicznego z uwzględnieniem podziału z uwagi na zmienną charakteru uczestnictwa w sprawie, została zweryfikowana za pomocą wyników testów związku między zmiennymi. Tabele 4 i 5 przedstawiają uzyskane rezultaty.

Rysunek 5. Graf modelu alternatywnego weryfikowanego za pomocą układu równań strukturalnych

Tabela 4. Współczynniki r -Pearsona i ρ -Spearmana między sprawiedliwością proceduralną i jej wymiarami a wymiarami satysfakcji z życia i dobrostanu psychologicznego. Wyniki dla uczestników postępowania sądowego w charakterze powodów

Zmienna	SP	GŁOS	NEUTRAL- NOŚĆ	WPLYW	ZROZU- MIENIE	SZACU- NEK
SOBECNA	,37**	,40**	,17*	,20*	,21*	,34**
SPRZESZŁA	,20**	,24**	,11	,11	,05	,22*
SPRZYSZŁA	,05	,07	,05	,03	,01	,09
SAMOAKCEPTACJA	,22**	,25**	,17*	,14	,02	,21**
CEL	,17*	,19*	,14	,09	,13	,11
RELACJE	,24**	,23**	,28**	,20*	,11	,25**
ROZWÓJ	,13	,12	,15	,17*	,01	,14
PANOWANIE	,13	,18*	,18*	-,02	,02	,15*
AUTONOMIA	,09	,13	,02	,01	,10	,02

Uwaga. SP – sprawiedliwość proceduralna, SOBECNA – satysfakcja z obecnego życia, SPRZESZŁA – satysfakcja z przeszłego życia, SPRZYSZŁA – satysfakcja z przyszłego życia, CEL – cel życiowy, RELACJE – pozytywne relacje z innymi, ROZWÓJ – rozwój osobisty, PANOWANIE – panowanie nad otoczeniem.

* $p < ,05$; ** $p < ,01$.

Tabela 5. Współczynniki r -Pearsona i ρ -Spearmana między sprawiedliwością proceduralną i jej wymiarami a wymiarami satysfakcji z życia i dobrostanu psychologicznego. Wyniki dla uczestników postępowania sądowego w charakterze pozwanych

Zmienna	SP	GŁOS	NEUTRAL- NOŚĆ	WPLYW	ZROZU- MIENIE	SZACU- NEK
SOBECNA	,44**	,45**	,34**	,03	,13	,39**
SPRZESZŁA	,15	,19	,12	,21*	-,02	,01
SPRZYSZŁA	,29*	,31**	,22*	-,01	,11	,26*
SAMOAKCEPTACJA	,32*	,35*	,29**	,15	,01	,25
CEL	,24	,28*	,32**	-,03	,04	,11
RELACJE	,39**	,49*	,46**	,19	,01	,25*
ROZWÓJ	,35	,41**	,45**	,12	-,02	,30**
PANOWANIE	,55**	,54**	,41**	,22*	,17	,45**
AUTONOMIA	-,04	-,10	-,01	-,12	,03	,08

Uwaga. * $p < ,05$; ** $p < ,01$.

Z danych zamieszczonych w tabelach 4 i 5 wynika, że niespełna połowa wartości współczynników korelacji jest zgodna z kierunkiem zależności postulowanym w hipotezie H4, zarówno jeśli rozpatrujemy związki w grupie osób pozwanych, jak i powodów w sprawach cywilnych. W żadnym przypadku rezultaty testów związku nie wspierają całkowicie hipotezy H4.

W zdecydowanej większości związków są dodatnie. Wysokim wartościom zmiennej sprawiedliwości proceduralnej i jej wymiarom towarzyszą wysokie wartości zmiennych wymiarów satysfakcji z życia i dobrostanu psychologicznego. Siła związków jest umiarkowana lub słaba.

Zgodnie z oczekiwaniami sprawiedliwość proceduralna i tylko niektóre jej wymiary (głos, neutralność i szacunek) objaśniają satysfakcję z życia. W przypadku powodów sprawiedliwość proceduralna wyjaśnia satysfakcję z obecnego życia (.37) i satysfakcję z przeszłego życia (.20). W grupie pozwanych sprawiedliwość proceduralna wyjaśnia satysfakcję z obecnego życia (.44) i satysfakcję z przyszłego życia (.29).

Podobnie w przypadku wymiarów dobrostanu psychicznego, sprawiedliwość proceduralna objaśnia w grupie powodów samoakceptację (.22), cel życiowy (.17) i pozytywne relacje z innymi (.24). W grupie pozwanych sprawiedliwość proceduralna podwyższa dobrostan psychologiczny w takich jego wymiarach, jak: samoakceptacja (.32), pozytywne relacje z innymi (.39) oraz panowanie nad otoczeniem (.55). W przypadku tego ostatniego wymiaru dobrostanu sprawiedliwość proceduralna objaśnia go w 30%.

Co istotne, w przypadku wymiarów sprawiedliwości proceduralnej największe znaczenie dla różnych aspektów satysfakcji z życia i dobrostanu psychicznego mają: głos, neutralność i szacunek. Ciekawe, że w przypadku powodów to zmienna głosu i szacunku koreluje z wymiarami dobrostanu. W przypadku pozwanych zwłaszcza głos i neutralność mają kluczowe znaczenie. Wymiary te objaśniają większość doświadczanego dobrostanu. Tu też odnotować należy najwyższe wartości współczynników korelacji. Istotny okazał się też szacunek. Wspomniane wymiary sprawiedliwości proceduralnej zdają się mieć znaczenie dla wyjaśnienia bieżącej i przyszłej satysfakcji z życia pozwanych oraz ich dobrostanu psychologicznego. Z układu zależności należy wykluczyć autonomię, ponieważ wartości korelacji są nieistotne statystycznie i w zasadzie wskazują na brak związku.

Wymiary wpływu i zrozumienia praktycznie nie korelują z wymiarami satysfakcji z życia i dobrostanu psychicznego. Warto zwrócić uwagę, że podskale te w skali SP miały najniższe wartości rzetelności (dla wpływu $\alpha = ,25$, dla zrozumienia $\alpha = ,48$) i interpretacja ich mocy objaśniającej powinna brać pod uwagę również ten fakt. Jak widać, wyniki analiz korelacyjnych wykluczyły te zmienne.

Podsumowując, podstawę do weryfikacji hipotezy H4 stanowiły ujawnione wartości współczynników korelacji *r*-Pearsona i *rho*-Spearmana. Około połowa wartości okazała się istotna statystycznie. Wartości współczynników, choć słabe i umiarkowane, mają znak dodatni. Choć związki te, co oczywiste, nie pojawiły się we wszystkich rozpatrywanych ewentualnościach, to opisane powyżej zawiązki wystarczają do potwierdzenia hipotezy H4.

Dyskusja

Zasadnicze odkrycie pochodzi z potwierdzenia trzech pierwszych hipotez weryfikowanych wynikami równań strukturalnych. Subiektywnie odczuwana sprawiedliwość procesowa zwiększa satysfakcję z życia i psychologiczny dobrostan powodów i pozwanych w procesach cywilnych. Wyniesione z kontaktu z sędzią poczucie uczciwości procesu pozytywnie determinuje nie tylko krótkotrwałe zadowolenie z życia czy doświadczanie pozytywnego afektu (Ryan, Deci, 2001), ale również dobrostan traktowany bardziej holistycznie, który jest nieodłącznym, długotrwałym elementem zdrowego rozwoju człowieka (Calton, Cattaneo, 2014; Ryff, 2014). Potwierdza to ustalenia Ryff (2014) oraz innych badaczy (Strauser, Lustig, Ciftci, 2008), że dobrostan jest powiązany z zaangażowaniem w role społeczne i oceną funkcjonowania instytucjonalnego. Co istotne, okazuje się, że bieżąca satysfakcja z życia może wzmacniać efekt między sprawiedliwością a dobrostanem psychicznym.

Z przedstawianych wyników badań dowiadujemy się, na czym polega ten efekt w przypadku instytucji postępowania sądowego. Dobrostan wzrasta, ponieważ uczestnicy postępowań cywilnych uzyskują trwałe przekonanie, że są szanowani z uwagi na to, czego oczekują, a nie tak jak nie wzmacnia rozwoju potencjału człowieka jak przekonanie, że oczekiwania te są potencjalnie do zdobycia i że, choć w części, znajdują odzwierciedlenie w decyzji i wypowiedziach sędziego. Wyniki badań ugruntowują też wartość tezy postulowanej w teorii sprawiedliwości proceduralnej Tylera (2010), że sposób potraktowania i proces podjęcia decyzji wzmacnia odbudowę sił psychicznych, ponieważ ludzie wierzą, że sprawiedliwe rozstrzygnięcie prowadzi do sprawiedliwych rezultatów.

Podkreślić należy, że z uwagi na umiarkowane wartości β (.467 i .430), ujawnione przez model SEM, poczucie rzetelności procesu, czyli pojawienie się efektu proceduralnego, jest z pewnością, co oczywiste, nie jedynym predyktorem satysfakcji z życia i dobrostanu psychicznego.

W odniesieniu do pytań ogólniejszych, o naturę i źródła dobrostanu, bieżące badanie nie daje wyczerpującej i pewnej propozycji. Jak już podkreślano, model nawet bardzo dobrze dopasowany, a prezentowany w tych badaniach takim nie był, nie jest jedynym modelem dystrybuującym zjawisko. Wydaje się jednak, że sprawiedliwość proceduralna jest kluczową zmienną dla zrozumienia modelu składników dobrostanu i uwzględnienie jej czyni ten ostatni trafniejszym.

Przechodząc do potwierdzonej hipotezy czwartej, wskazującej, że sprawiedliwość proceduralna i jej wymiary są pozytywnie skorelowane z poszczególnymi wymiarami satysfakcji z życia i dobrostanu, podkreślić należy, że uzyskane wyniki analiz pozwalają mówić, co prawda o dodatnich, ale z uwagi na siłę związku, o słabych powiązaniach. Nie ma też powiązań sprawiedliwości proceduralnej z wszystkimi wymiarami dobrostanu.

Niemniej jednak te najbardziej interesujące związki zasługują na przedyskutowanie. Tym, co zastanawia w prezentowanej macierzy korelacji dla separowanych

grup powodów i pozwanych, jest związek zmiennej głosu, szacunku i neutralności, często, z większością wymiarów dobrostanu.

Interesujący i zrozumiały wydaje się zwłaszcza związek głosu i szacunku z wymiarami dobrostanu. Skoro proces cywilny, charakteryzujący się kontrydiktoryjnością, wymaga aktywnego wykazania racji po obu stronach, to uzyskanie poczucia przez osoby podlegające decyzjom sądu, że stworzono im okazję do przedstawienia własnego stanowiska i że uczyniono to w sposób nienaruszający ich godności wzmacnia ich doświadczenia dobrych relacji z innymi, jak również, kluczowe dla rozwoju człowieka, poczucie sprawstwa.

Co ciekawe, jedne z wyższych wartości współczynników korelacji uzyskano w przypadku par zmiennych: głos–panowanie nad otoczeniem (.54) i szacunek–panowanie nad otoczeniem (.45), u pozwanych. I, co istotne, są one zdecydowanie większe niż odpowiadające im wartości współczynników korelacji w analogicznych związkach u powodów (.18 i .15). Wydaje się, że doświadczenie możliwości bycia wysłuchanym zwiększa poczucie sprawstwa i umiejętność aktywnego przekształcania definicji sytuacji określonej pozwem u osób, którym wytoczono żądania, niż u osób, które je wnoszą. Wydaje się, że pozwany, dzięki stworzeniu przyjaznych okoliczności, aktywnie gospodaruje inicjatywą w przedstawianiu twierdzeń i zarzutów.

Co istotne, w przypadku powodów stworzenie im sytuacji do przedstawienia stanowiska wzmacnia ich bieżącą satysfakcję z życia i wpływa na ich ocenę satysfakcji z przeszłego życia. Czyżby samo umożliwienie przedstawienia powodom zarzutów i dowodów na ich poparcie rehabilitowało ich straty emocjonalne doświadczone w przeszłości? Ujawnione korelacje wskazują, że taki związek jest możliwy.

W przypadku pozwanych poczucie, że mogli przedstawić swoje stanowisko i zostali z uwagą wysłuchani dodatkowo wiąże się nie tylko z ich wyższym poczuciem satysfakcji z bieżącego życia, ale, co również ciekawe, dodatkowo wpływa na ich ocenę satysfakcji z przyszłego życia. Tu również pojawia się pytanie, czy doświadczana na sali sądowej sprawiedliwość proceduralna, na poziomie głosu i szacunku, sprzyja poczuciu, że skoro zostało się wysłuchanym, to również rozstrzygnięcie będzie sprawiedliwe. Satysfakcja z przyszłego życia może to ostatnie przekonanie wyrażać.

W końcu ważny wydaje się wymiar neutralności, zwłaszcza w przypadku pozwanych. Neutralność koreluje z prawie wszystkimi wymiarami dobrostanu. Poczucie, iż proces podejmowania decyzji jest rzetelny, a decydent zachowuje neutralność i jest godny zaufania, ma kluczowe znaczenie dla dobrostanu tych, którzy przed sąd zostali wezwani z uwagi na przedstawiane im przez innych zarzuty i żądania. Przekonanie o bezstronności sędziego jest krzepiące i daje nadzieję, że sprawy potoczą się uczciwie, co wpływa na ich dobrostan.

Sprawiedliwość proceduralna w żadnym swoim wymiarze nie wiąże się i tym samym nie objaśnia autonomii. I jest tak zarówno w grupie powodów, jak

i pozwanych. Zależność ta wydaje się nieintuicyjna. Skoro bowiem doświadczają poczucia, że proces jest prowadzony w rzetelny sposób, a oni sami traktowani są podmiotowo, to powinno im towarzyszyć również przekonanie, że na pewnym poziomie ich niezależność została zachowana.

Być może brak związków sprawiedliwości proceduralnej i autonomii można tłumaczyć tym, że proces sądowy jest jednak sytuacją, która w zasadniczy sposób pozbawia jednostki samostereowności, a one same poddane są często mimowolnemu kontaktowi z instytucją prawną. Nawet jeśli ten kontakt jest dowolny, jeśli są w postępowaniu stroną pozywającą, to jednak mają poczucie związania z nałożeniem mimowolnych orzeczeń i decyzji. Być może sprawiedliwość proceduralna nie jest w stanie tego poczucia zniwelować, stąd jakby doświadczanie niezależności jest sytuacyjnie ograniczone. Jest to jednak tylko pewne przypuszczenie wymagające dalszych badań.

Do tej pory nie prowadzono w polskiej kulturze prawnej systematycznych badań nad związkami subiektywnych ocen kontaktu z sądem i dobrostanu. Chociaż rozmaite oceny funkcjonowania instytucji publicznych przeprowadzane są stale, to jednak te, z wykorzystaniem koncepcji sprawiedliwości proceduralnej, są wyjątkowo rzadkie (Burdziej, 2018). Kryteriami dominującymi w ocenie funkcjonowania instytucji są kryteria organizacyjno-administracyjne. Badania nad sprawiedliwością proceduralną wskazują, że warunki organizacyjne to nie wszystko, co rzeczywiście warunkuje ocenę. Istotne czynniki satysfakcji są niejednokrotnie pomijane. Teoria sprawiedliwości proceduralnej w ujęciu psychospołecznym dopuszcza je do głosu, a prezentowane wyniki badań własnych potwierdzają słuszność tego postępowania.

Co istotne, przegląd dotychczasowej literatury badań empirycznych, których kluczową część przedstawiono w pierwszej części pracy, pozwala wyciągnąć wnioski, że spora część badań skupia się na szacowaniu dobrostanu poprzez estymowanie wielkości doświadczeń negatywnych obecnych w życiu człowieka. Poszukuje się czynników warunkujących utrzymywanie się napięć i obniżających jakość życia. Konstruowanie teorii zdrowego rozwoju zintegrowanej jednostki, mające wspierać rozwój i optymalne funkcjonowanie jednostki, nie może przedstawiać na tym, co w istnieniu człowieka jest negatywne, i obciążające (Diener, Lucas, Oishi, 2004). Zrozumienie tego, co negatywne, jest niewątpliwie ważne, ale niewystarczające.

Osiągnięcie dobrostanu psychicznego nie jest wyłącznie funkcją braku doświadczeń i doznań negatywnych. Szacowanie dobrostanu powinno opierać się na bilansie doświadczeń pozytywnych i negatywnych. Bieżące badanie dostarczyło pewnych argumentów na rzecz wyrównania wspomnianej dysproporcji w poznaniu uwarunkowań dobrostanu.

Co więcej, jak się okazuje, mocna strona człowieka nie musi pochodzić z jego wnętrza. Mówiąc precyzyjniej, własne doświadczenie pozytywne materializuje się też w kontakcie z zasobami zewnętrznymi. Z przedstawionych badań jedno-

znacznie wynika, że dobrostan, bez względu na sposób jego ujmowania w tradycji naukowej i rozumienia, jest determinowany przez sprawiedliwość instytucjonalną będącą oceną funkcjonowania zewnętrznej instytucji dystrybuującej dobra, którymi dysponuje.

Ograniczenia i implikacje dla dalszych badań

Bieżące wyniki badań otwierają nową perspektywę rozumienia dobrostanu jednostki, pokazując interesujący, a dotąd nierozpatrywany w społeczeństwie polskim, czynnik z otoczenia jednostki mogący stanowić o jakości jej życia. Badania te mają jednak istotne ograniczenia. Część z omawianych poniżej ograniczeń ma charakter immanentny i przywołano je już w innej publikacji jednego z autorów obecnej pracy (Prusiński, 2018). Te ograniczenia zostaną tu tylko wspomniane. Dla zainteresowanych dokładniejszymi rozważaniami w omawianej przestrzeni odsyła się właśnie do tej publikacji.

Po pierwsze, celem sprawdzenia, czy wykazane związki są trwałe i nie ulegają zmianie z upływem czasu, należałoby w przyszłości prowadzić badania, korzystając z modelu longitudinalnego pomiaru. Ważnym kierunkiem jest bowiem zbadanie dynamiki odkrytego efektu. Model badawczy zakładający pomiar wielokrotny, oddzielony od siebie interwałami czasowymi, pozwoliłby lepiej zrozumieć mechanizm wpływu sprawiedliwości proceduralnej na dobrostan jednostki. Zastosowanie tego modelu jest ważne, zwłaszcza jeśli dobrostan ujmowany jest w podejściu eudajmonistycznym, które traktuje pozytywne funkcjonowanie psychiczne jako cechę długotrwałą, ale też i zmienną w perspektywie czasowej. Możliwa byłaby wówczas odpowiedź na pytanie o stabilność odkrytego oddziaływania proceduralnego, jak długo efekt sprawiedliwości proceduralnej potrafi utrzymywać pozytywne funkcjonowanie psychiczne.

Po drugie, w badaniach nie uwzględniono ważnej zmiennej sprawiedliwości dystrybucyjnej. Z dotychczasowych badań wynika, że chociaż dla utrwalenia się subiektywnych ocen, inne aspekty korzystania z zasobów instytucjonalnych stanowią podstawę sprawiedliwości proceduralnej i dystrybucyjnej, to jednak oba wymiary sprawiedliwości są ze sobą skorelowane ze znakiem dodatnim (Colquitt i in., 2001; Calton, Cattaneo, 2014). Istnieją badania wskazujące na moderujący wpływ sprawiedliwości dystrybucyjnej na relację między sprawiedliwością proceduralną a uzyskiwanymi rezultatami interakcji jednostki z instytucją. Sprawiedliwość dystrybucyjna wzmacnia efekt proceduralny. Pozostaje odpowiedź na pytanie, jak wpływałaby na dobrostan jednostki i czy wpływ ten byłby tylko bezpośredni czy również pośredni. Inne badania, prowadzone przez Fundację Court Watch Polska wskazują, że ci, którzy przegrywają, wychodzą z sądu z niezachwianym zaufaniem do instytucji sądu, jeśli tylko potraktowano ich z szacunkiem (Pilitowski, Burdziej, 2016). Kolejne badania empiryczne powinny uwzględniać sprawiedliwość w obu jej aspektach i oszacować wagę tych wymiarów.

Po trzecie, potencjalnie ważnym kierunkiem dalszych badań jest uwzględnienie moderującego wpływu innych zmiennych na rozpatrywane zależności. Chodzi o zmienne spoza kontekstu zmiennych głównych. Niewątpliwie nie tylko zmienna charakteru uczestnictwa w postępowaniu (powód i pozwany) może mieć znaczenie. Inne, takie jak: staż doświadczenia uczestnictwa w procesach sądowych, znaczenie rozstrzygnięcia sprawy dla osoby badanej, długość aktualnej sprawy czy poniesione koszty finansowe, mogą przypuszczalnie różnicować zależności między zmiennymi głównymi w proponowanym modelu.

Zaznaczyć należy, że wartościowe również byłoby rozszerzenie badań na większą liczbę sądów tak, aby zebrane wartości zmiennych w próbie były bardziej zbliżone do rozkładu wartości zmiennych w populacji generalnej. Przeprowadzenie badania w sądach okręgowych pozwoliłoby również sprawdzić rozpatrywane efekty u osób korzystających ze środków odwoławczych do organu hierarchicznie wyższego.

Istnieją również ograniczenia dotyczące pomiaru sprawiedliwości proceduralnej. W warstwie rzetelności nie wszystkie podskale operacjonalizujące wymiary sprawiedliwości proceduralnej w wykorzystywanej w badaniach skali SP spełniają kryterium dobroci psychometrycznej. Wysoce obiecujące są jednak analizy psychometryczne wskazujące dowody na trafność narzędzia SP (Burdziej, 2018). Samo narzędzie wydaje się wymagać rekonstrukcji i kontynuacji procesu walidacji psychometrycznej. Chociaż niewątpliwie jest to jedyne narzędzie, które wydaje się dosyć dobrze operacjonalizować sprawiedliwość proceduralną definiowaną zgodnie z modelem Tylera (2007). Inne skale pomiarowe sprawiedliwości instytucjonalnej budowane są z kilku wskaźników cząstkowych, a zespoły badawcze posługujące się nimi zasadniczo nie wykazują podstaw teoretycznych tych skal (Schmitt, Dörfel, 1999; Calton, Cattaneo, 2014).

W końcu przyszłe badania wymagają zwiększenia próby osób badanych. Jak widać, do modeli SEM zostały wprowadzone złożone zmienne sprawiedliwości proceduralnej i dobrostanu. Tylko satysfakcja z życia wydaje się mniej strukturalizowanym elementem tego modelu. Koszt wprowadzania takich złożonych zmiennych do modelu jest bardzo duży. Niektóre z otrzymanych wartości statystyk dopasowania modelu są graniczne i mogą być pochodną niewielkiej próby. Tak rozbudowany model wymaga do weryfikacji dużej próby. Co więcej, wyniki analizy modelami SEM wskazują, że wartościowe jest poszukiwanie alternatywnych modeli dystrybuujących zjawisko.

Modele przedstawione w tej pracy opierają się na teorii Tylera i koncepcji salutogenezy. Wydaje się, że powyższe uwagi, sugerujące uwzględnianie innych zmiennych, pozwalają zbudować model w innej postaci. Zasadą budowania modeli SEM jest również ich oszczędność. Już same bieżące badania pozwalają na eliminację w przyszłości kilku zmiennych z modelu empirycznego.

Literatura cytowana

- Adams, J.S. (1963). Towards an Understanding of Inequity. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 67, 422–436.
- Antonovsky, A. (2005). *Rozwikłanie tajemnicy zdrowia*. Warszawa: LQ.
- Aryee, S., Chen, Z.X., Budhwar, P.S. (2004). Exchange fairness and employee performance: An examination of the relationship between organizational politics and procedural justice. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 94, 1–14.
- Bartholomew, D.J., Steele, F., Moustaki, I., Galbraith, J.I. (2008). *Analysis of Multivariate Social Science Data*. Boca Raton, FL: Chapman & Hall/CRC Press.
- Blader, S.L., Tyler, T.R. (2003). A Four-Component Model of Procedural Justice: Defining the Meaning of a 'Fair' Process. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 29(6), 747–758.
- Blau, P.M. (2009). *Wymiana i władza w życiu społecznym*. Kraków: Zakład Wydawniczy Nomos.
- Boda, Z., Medve-Bálint, G. (2014). Does institutional trust in East Central Europe differ from Western Europe? *European Quarterly of Political Attitudes and Mentalities*, 3(2), 1–17.
- Burdziej, S. (2018). *Sprawiedliwość i prawomocność*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe UMK.
- Burdziej, S., Guzik, K., Pilitowski, B. (2018). Fairness at trial: The impact of procedural justice and other experiential factors on criminal defendants' perceptions of court legitimacy in Poland. *Law&Social Inquiry*, doi: 10.1111/lsi.12358
- Calton, J., Cattaneo, L.B. (2014). The effects of procedural and distributive justice on intimate partner violence victims' mental health and likelihood of future helpseeking. *American Journal of Orthopsychiatry*, 84, 329–340.
- Campbell, R., Sefl, T., Barnes, H.E., Ahrens, C.E., Wasco, S.M., Zaragoza-Diesfeld, Y. (1999). Community service for rape survivors: Enhancing psychological well-being or increasing trauma? *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 67, 847–858.
- Cattaneo, L.B., Goodman, L.A. (2010). Through the Lens of Therapeutic Jurisprudence: The Relationship Between Empowerment in the Court System and Well-Being for Intimate Partner Violence Victims. *Journal of Interpersonal Violence*, 25(3), 481–502.
- CBOS. (2015). *Oceny instytucji publicznych*. Warszawa.
- Cieciuch, J., Karaś, D. (2017). Polska adaptacja kwestionariusza dobrostanu (Psychological Well-Being Scales) Caroll Ryff. *Roczniki Psychologiczne*, 4(20), 815–835.
- Cohn, E.S., White, S.O., Sanders, J. (2000). Distributive and procedural justice in seven nations. *Law and Human Behavior*, 24(5), 553–579.
- Colquitt, J.A., Conlon, D.E., Wesson, M.J., Porter, C.O., Ng, K.Y. (2001). Justice at the millennium: A meta-analysis of 25 years of procedural justice research. *Journal of Applied Psychology*, 86, 425–445.

- Czapiński, J. (red.), (2004). *Psychologia pozytywna*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Dickerson, S.S, Kemeny, M.E. (2004). Acute Stressors and Cortisol Responses: A Theoretical Integration and Synthesis of Laboratory Research. *Psychological Bulletin*, 130(3), 355–391.
- Diener, E. (1984). Subjective well-being. *Psychological Bulletin*, 95(3), 542–575.
- Diener, E., Emmons, R.A., Larsen, R.J., Griffin, S. (1985). The satisfaction with life scale. *Journal of Personality Assessment*, 49, 71–75.
- Diener, E., Lucas, R.E., Oishi, S. (2004). Dobrostan psychiczny. Nauka o szczęściu i zadowoleniu z życia. W: J. Czapiński (red.), *Psychologia pozytywna. Nauka o szczęściu, zdrowiu, sile i cnotach człowieka* (s. 35–50). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Diener, E., Oishi, S., Lucas, R.E. (2003). Personality, culture, and subjective well-being: Emotional and cognitive evaluations of life. *Annual Review of Psychology*, 54(1), 403–425.
- Elovainio, M., Kivimaki, M., Vahtera, J., Keltikangas-Jarvinen, L., Virtanen, M. (2003). Sleeping problems and health behaviors as mediators between organizational justice and health. *Health Psychology*, 22, 287–293.
- Greenberg, J. (2004). Stress fairness to fare no stress: Managing workplace stress by promoting organizational justice. *Organizational Dynamics*, 33, 352–365.
- Greenberg, J. (2006). Losing sleep over organizational injustice: Attenuating insomniac reactions to underpayment inequity with supervisory training in interactional justice. *Journal of Applied Psychology*, 91, 58–69.
- Hair, J.F. Jr., Black, W.C., Babin, B.J., Anderson, R.E., Tatham, R.L. (2006). *Multivariate Data Analysis*. Upper Saddle River, NJ: Pearson.
- Jonkisz, A. (1998). *Ciągłość teoretycznych wytworów nauki. Ujęcie strukturalne*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Karasek, R.A., Theorell, T. (1990). *Healthy Work: Stress, Productivity, and the Reconstruction of the Working Life*. New York: Basic Books.
- Kling, K.C., Ryff, C.D., Essex, M.J. (1997). Adaptive changes in the self-concept during a life transition. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 23(9), 981–990.
- Lambert, E.G., Hogan, N.L., Griffin, M.L. (2007). The impact of distributive and procedural justice on correctional staff job stress, job satisfaction, and organizational commitment. *Journal of Criminal Justice*, 35, 644–656.
- Lind, E.A., Kanfer, R., Earley, P.C. (1990). Voice, Control, and Procedural Justice: Instrumental and Noninstrumental Concerns in Fairness Judgments. *Journal of Personality and Social Psychology*, 59(5), 952–959.
- Lind, E.A., Tyler, T.R. (1988). *The Social Psychology of Procedural Justice*. New York: Springer Science and Business Media.
- MacCoun, R.J. (2005). Voice, Control, and Belonging: The Double-Edged Sword of Procedural Fairness. *Annual Review of Law and Social Science*, 1(1), 171–201.

- Morf, C.C., Ayduk, O. (red.) (2005). *Current Directions in Personality Psychology*. New Jersey: Pearson.
- Pavot, W., Diener, E., Suh, E. (1998). The Temporal Satisfaction with Life Scale. *Journal of Personality Assessment*, 70, 340–354.
- Pilitowski, B., Burdziej, S. (2016). *Obywatelski monitoring sądów*. Toruń: Fundacja Court Watch Polska.
- Prusiński, T. (2018). Sprawiedliwość instytucjonalna a zdrowia psychiczne stron postępowań sądowych. Wzmocnienie czy obniżenie jednostkowego dobrostanu? *Polskie Forum Psychologiczne*, 2(23), 446–468.
- Ptacek, J. (1999). *Battered Women in the Courtroom: The Power of Judicial Responses*. Boston: Northeastern University Press.
- Roch, S.G., Shanock, L.R. (2006). Organizational justice in an exchange framework: Clarifying organizational justice distinctions. *Journal of Management*, 32, 299–322.
- Rottman, D.B., Tyler, T. (2014). Thinking About Judges and Judicial Performance: Perspective of the Public and Court Users. *Onati Socio-Legal*, series 4, 5, 1046–1070.
- Rousseau, V., Salek, S., Aube, C., Morin, E.M. (2009). Distributive justice, procedural justice, and psychological distress: The moderating effect of coworker support and work autonomy. *Journal of Occupational Health Psychology*, 14, 305–317.
- Ryan, R.M., Deci, E.L. (2001). On happiness and human potentials. A review of research on hedonic and eudaimonic well-being. *Annual Review of Psychology*, 52, 141–166.
- Ryff, C.D. (1989). Happiness is everything, or is it? Explorations on the meaning of psychological well-being. *Journal of Personality and Social Psychology*, 57, 1069–1081.
- Ryff, C.D. (2014). Psychological well-being revisited. Advances in the science and practice of eudaimonia. *Psychotherapy and Psychosomatics*, 83(1), 10–28.
- Schmitt, M., Dörfel, M. (1999). Procedural injustice at work, justice sensitivity, job satisfaction and psychosomatic well-being. *European Journal of Social Psychology*, 29(4), 443–453.
- Seligman, M.E.P., Csikszentmihalyi, M. (2000). Positive psychology: An introduction. *American Psychologist*, 55(1), 5–14.
- Sęk, H. (red.), (2007). *Psychologia kliniczna*. T. I. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Sifrer, J., Mesko, G., Bren, M. (2015). Assessing Validity of Different Legitimacy Constructs Applying Structural Equation Modeling. W: G. Mesko, J. Tankebe (red.), *Trust and Legitimacy in Criminal Justice* (s. 161–187). London: Springer International.
- Strauser, D.R., Lustig, D.C., Ciftci, A. (2008). Psychological well-being: Its relation to work, personality, vocational identity, and career thoughts. *The Journal of Psychology*, 142, 21–35.

- Tankebe, J. (2013). Viewing Things Differently: The Dimensions of Public Perceptions of Police Legitimacy. *Criminology*, 51(1), 103–135.
- Tepper, B.J. (2001). Health consequences of organizational injustice: Tests of main and interactive effects. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 86, 197–215.
- Thibaut, J., Walker, L. (1975). *Procedural Justice: A Psychological Analysis*. New York: Erlbaum.
- Tomkins, A., Applequist, K. (2008). Constructs of justice: Beyond civil litigation. W: B.H. Bornstein, R.L. Wiener, R. Schopp, S.L. Willborn (red.), *Civil Juries and Civil Justice* (s. 257–272). New York: Springer.
- Törnblom, K., Vermunt, R. (2016). *Distributive and Procedural Justice: Research and Social Applications*. Abington, UK–New York, NY: Routledge.
- Tyler, T.R. (1984). The role of perceived injustice in defendant's evaluations of their courtroom experience. *Law and Society Review*, 18, 51–74.
- Tyler, T.R. (2007). Procedural Justice and the Courts. *Court Review*, 44(1/2), 26–31.
- Tyler, T.R. (2010). Social Justice: Outcome and Procedure. *International Journal of Psychology*, 35(2), 117–125.
- Tyler, T.R., Degoey, P., Smith, H. (1996). Understanding Why the Justice of Group Procedures Matters: A Test of the Psychological Dynamics of the Group-Value Model. *Journal of Personality and Social Psychology*, 70(5), 913–930.
- Tyler, T.R., Huo, Y.J., (2002). *Trust in the Law: Encouraging Public Cooperation with the Police and Courts Through*. New York: Russell Sage Foundation.
- Vermunt, R., Steensma, H. (2005). How can justice be used to manage stress in organizations? W: J. Greenberg, J.A. Colquitt (red.), *Handbook of Organizational Justice* (s. 383–410). Mahwah, NJ: Erlbaum.
- Waterman, A.S., Schwartz, S.J., Zamboanga, B.L., Revert, R.D., Williams, M.K., Agocha, V.B., Kim, S.Y., Donnellan, M.B. (2010). The questionnaire for eudaimonic well-being: Psychometric properties, demographic comparisons, and evidence of validity. *The Journal of Positive Psychology*, 5(1), 41–61.
- Zweig, J.M., Burt, M.R. (2003). Effects of interactions among community agencies on legal system responses to domestic violence and sexual assault in STOP-funded communities. *Criminal Justice Policy Review*, 14, 249–272.

Streszczenie. Badania naukowe poświęcone uczciwości instytucjonalnej tylko sporadycznie nastawione są na weryfikację hipotez dotyczących sprawiedliwości proceduralnej jako egzogenego czynnika warunkującego zdrowie psychiczne jednostki. Celem badań empirycznych, których rezultaty zostały zaprezentowane w tym artykule, było sprawdzenie wielkości wpływu sprawiedliwości proceduralnej na dobrostan jednostki. Dokonano tego w obszarze wymiaru sprawiedliwości jako ważnej instytucji realokującej zasoby i obciążenia społeczne. Badania dotyczyły procesu sądowego. Sprawdzono, czy subiektywne poczucie sprawiedliwości procesowej doświadczane w kontakcie z instytucją sądu może uczynić

ludzkie życie bardziej produktywnym, satysfakcjonującym i przyjemnym, to znaczy czy może prowadzić do dobrostanu, a także pomóc w jego utrzymaniu i zwiększeniu. Badanie miało charakter ilościowy i opierało się na pomiarach kwestionariuszowych. Próbę badawczą stanowiło 115 osób, powodów i pozwanych, klientów sądów w sprawach cywilnych. Przedstawiona analiza wypełnia lukę w aktualnej wiedzy. Wyniki uzyskane za pomocą układu równań strukturalnych (SEM) wskazały, że wyniesione z kontaktu z sędzią poczucie uczciwości procesu pozytywnie determinuje nie tylko krótkotrwałe zadowolenie z życia czy doświadczanie pozytywnego afektu, ale również dobrostan traktowany bardziej holistycznie. Ujawniono także, że bieżąca satysfakcja z życia może wzmacniać efekt między sprawiedliwością a dobrostanem psychicznym.

Słowa kluczowe: sprawiedliwość proceduralna, dobrostan psychologiczny, satysfakcja z życia, wymiar sprawiedliwości, sprawy cywilne

Data wpłynięcia: 16.01.2019

Data wpłynięcia po poprawkach: 15.10.2019

Data zatwierdzenia tekstu do druku: 20.10.2019